

Отабек ҚАҲҲОРОВ

Бухоро давлат университети
мустақил изланувчиси, иқтисод фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Асрор НОРОВ

Бухоро давлат университети
мустақил изланувчиси

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ИННОВАЦИЯЛАРНИ ТИЖОРАТЛАШТИРИШНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Мазкур мақолада инновацияларни тижоратлаштириш босқичлари берилган. Шунингдек, инновацион инфратузилмаси элементларининг гуруҳлари ҳамда инновациянинг устувор йўналишлари келтирилган.

Калим сўзлар: инновацион инфратузилма, олий таълим, технопарк, Бизнес инкубатор, Инновация марказлари, технологиялар трансфери марказлари, Инновацияларни тижоратлаштириш, трансфер.

В данной статье дается этапы коммерциализации инноваций. Также приводятся группы элементов инновационной инфраструктуры и приоритетные направления инноваций.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, высшее образование, технопарк, бизнес-инкубатор, инновационные центры, центры трансфера технологий, коммерциализация инноваций, трансфер

This article provides stages of innovation commercialization. Groups of elements of innovative infrastructure and priority areas of innovation are also given.

Keywords: innovative infrastructure, higher education, technology park, business incubator, innovation centers, technology transfer centers, commercialization of innovations, transfer.

Кириш. Миллий иқтисодиётда бозор ислохотларини амалга ошириш шароитларида инновацион кўрсаткичлар энг муҳим рақобатли устунлик сифатига эга бўлади, таркибий нисбатларни инновацион йўналишда такомиллаштириш эса давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг мақсадли йўналишларидан бирига айланади. Буларнинг барчаси инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уни ривожлантириш учун керакли шарт-шароитларни яратиш, мақсадга йўналтирилган ва мувозанатлашган инновация сиёсатини ишлаб чиқиш заруратини белгилаб беради. Бундай инновацион сиёсатни амалга ошириш имконияти, аввало, мамлакатда юзага келган шарт-шароитлар ва омиларга мувофиқ иқтисодий стратегияни ва унинг инновацион таркибий қисмини ишлаб чиқишни кўзда тутати [1].

Инновацион жараёнда давлатнинг асосий роли инновацион корхоналар учун қулай муҳитни яратишдан иборат бўлиб, у инновацион инфратузилмани турли иштирокчилар орқали бевосита қўллаб-қувватлашни, шунингдек, инновацион фаолиятни ривожлантириш ва инновацияларни тижоратлаштиришни рағбатлантирувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш орқали билвосита қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади. Инновацияларни яратиш ва жорий этиш жараёнида йирик ҳамда кичик ва ўрта бизнес субъектлари иштирок этади.

Асосий қисм. Ривожланган мамлакатларда кичик ва ўрта тадбиркорликнинг инновацион жараёндаги роли уларнинг мослашувчанлиги, тезкорлиги, рағбатлантирилганлиги, шунингдек, давлат томонидан кучли қўллаб-қувватланиши туфайли катта аҳамиятга эга. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, юқори хатарга қарамай, инновацион жараёнда иштирок этаётган кичик ва ўрта корхоналар улуши ўсиб бормоқда [2].

Бугунги кунда инновацион-инвестицион ривожланишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш механизмини такомиллаштириш, жалб этилган инвестициялардан тўғри ва унумли фойдаланиш тизимини яратиш, унинг иқтисодий ўсишга таъсирини ошириш, республика шароитларига мос келувчи, яъни бозор муносабатларини ривожлантириш ва давлат томонидан тартибга солишни уйғунлаштирувчи инновацияларга инвестициялаш механизми концепциясини назарий асослаш иқтисодий фан олдида долзарб муаммолигича қолмоқда [3].

Бугунги кунда дунёнинг қўллаб-қувватлаш мамлакатларида иқтисодиётни ривожлантириш учун ўзида фаннинг турли соҳаларини қамраб олган илм талаб ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегик вазифа сифатида қўйилмоқда. Ривожланган мамлакатларда яратилган миллий инновацион тизими иқтисодий ўсишни юқори суръатларга кўтарётганлигини уларнинг бугунги иқтисодий-ижтимоий кўрсаткичларида яққол ўз ифодасини топаётганлигини кўришимиз мумкин. Уларнинг бой тажрибаларини ўрганиб, айрим жиҳатларини миллий иқтисодиётимизни янада юксалтириш мақсадида фойдаланиш эса ижобий натижа бериши мумкин. Зеро, Президентимиз таъкидлаганидек, “Иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ва модернизация жараёнларини чуқурлаштириш юксак технологиялар, инновацияларни талаб қилиниши биз ўзимизга яхши тасаввур қиламиз. Жаҳон

тажрибаси, юксак даражада тараққий этган мамлакатлар тажрибаси бу ҳақиқатни қайта-қайта исботламоқда” [4].

Дунё бўйича ИТТКИга қилинган харажатлар 2005 йилда 400 млрд доллар бўлса, 2019 йилга келиб 680 млрд долларни ташкил қилган. Харажатларнинг 15 йиллик ўртача ўсиш суръати эса 5,4 фоизни ташкил этган бўлиб, ўсиш тенденциясига эга бўлган.

Буни соҳалар бўйича тақсимога назар ташлайдиган бўлсак, ИТТКИда компьютер ва электроника саноатига қилинган харажатлар юқори бўлиб 25 фоиз ёки 166 млрд АҚШ долларини ташкил қилди, аммо 2019 йилда 0,7 фоизга пасайиш тенденцияси кузатилди. ИТТКИда соғлиқни сақлаш соҳасига қилинган харажатлар 6 фоизга ўсди ва 145 млрд АҚШ долларини ташкил қилди. Прогнозларга кўра мазкур соҳа 2020 йил охирига келиб ИТТКИ харажатлари энг юқори даражада сарфланадиган тармоққа айланади [5].

Ўзбекистонни инновацион ривожланиши учун, авваламбор, олий ўқув юртлари катта, аммо ҳозирча тўлиқ фойдаланилмаётган салоҳиятга эга. Бошқа ҳеч бир институт улар каби мустақил равишда бутун инновацион циклни таъминлаб беролмайди: ОТМлар илмий тадқиқотлар олиб боришдан тортиб саноат корхоналарида инновацион маҳсулотларни жорий этишгача ҳамда ушбу маҳсулотнинг тайёрланган ходимлар томонидан эксплуатация қилинишини ҳам таъминлай оладилар. Буни англаган ҳолда, сўнгги йилларда олий таълим муассасаларида инновацион фаолиятга бўлган муносабатни давлат ўзгартиришга мажбур қияпти ва, энг аввало, асосан педагогик фаолият билан шуғулланаётган профессор-ҳодимлар муносабатини ўзгартириш зарурлиги белгилаб берилмоқда.

Умуман олганда, миллий иқтисодийнинг хом-ашё экспорти моделидан инновацион ривожланиш йўлига ўтиш даврида кичик инновацион корхоналарда инновацияларни тижоратлаштириш механизмини ривожлантириш ҳозирги шароитда катта иқтисодий аҳамиятга эга бўлган долзарб илмий вазифадир.

Давлат олий таълим муассасаларига уларнинг мулк эгалари розилигисиз, мустақил равишда мақсадли хўжалик жамиятларини тузиш ҳукуқи берилди. Ҳукумат бизнес, илм-фан ва давлат вакилларининг тадқиқотлари стратегик режаларини ишлаб чиқиш бўйича қўшма тадбирларни ташкил этишдаги саъй-ҳаракатларини бирлаштирадиган хусусий-давлат шерикчиликни қўллаб-қувватлаш учун технологик платформалар яратди, олий таълим ва илмий ташкилотларнинг кадрларини янгилаш ва ёшартириш учун ёш тадқиқотчилар ва ўқитувчиларнинг илмий фаоллигини қўллаб-қувватлаш махсус дастури ишлаб чиқилди.

Албатта, қисқа вақт ичида олий таълим муассасасида самарали инновацион муҳитни яратиш осон иш эмас, шунинг учун ҳам тадқиқотлар натижасида олинган янги билимларни инновацияларга айлантириш бўйича нима қилиш зарурлиги ҳақида яна бир бор ўйлаш керак. Университетларда инновацион ишланмаларнинг тўлиқ циклини (шу жумладан, ушбу мақсадлар учун махсус фондларни яратиш орқали) жорий қилишни рағбатлантирувчи ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш учун мавжуд воситалардан самарали фойдаланишга имкон берадиган механизмларни жорий этиш зарур.

Инновацияларни тижоратлаштириш самарали амалга оширилиши учун қуйидаги босқичлардан ўтиш лозим:

- 1) инновацияларни рўйхатдан ўтказиш;
- 2) инновацияларни яратилган интеллектуал мулк сифатида ҳимоя қилиш;
- 3) интеллектуал фаолият натижаларини назорат қилиш;
- 4) комплекс экспертизадан ўтказиш;
- 5) интеллектуал мол-мулкни баҳолаш;
- 6) ишлаб чиқилган инновацияларни техник-иқтисодий асослаш;
- 7) инновацион лойиҳанинг имкониятларини баҳолашга имкон берадиган, инвесторга тушунарли бўлган бизнес-режа тузиш;
- 8) маркетинг тадқиқотлари;
- 9) янги маҳсулот ёки хизматларни ишлаб чиқариш учун инвесторларни излаш имкониятини берадиган инновацион кўргазма ва ярмаркаларда иштирок этиш;
- 10) инновацион маҳсулотни стандартлаштириш ва сертификатлаш;
- 11) инновацион маҳсулотни ишлаб чиқаришни ташкил этиш, шунингдек уни бозорга олиб чиқиш [6].

Бозор иқтисодиёти шароитида инновацион жараён узлуксизлигини таъминлаш учун турли хил тузилмалар фаолиятининг кўламлари ва турлари мавжуд, уларсиз инновацион жараён самарали ривожланмайди. Бунинг учун инжиниринг фирмалари, илмий парклар, технопарклар, технологияларни трансфери марказлари, жамоа фойдаланиш марказлари, бизнес-инкубаторлар, илмий ва ўқув марказлари, венчурли ташкилотлар, кичик инновацион корхоналар ташкил этилади ва улар нафақат муҳандислик ва маслаҳат хизматларини кўрсатадилар, балки лойиҳани ва инновацияларни жорий этиш учун зарур профессионал ёрдамни ҳам тақдим этадилар.

Сўнгги йилларда давлат инновацион лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш бўйича бир қатор чора-тадбирларни амалга оширди, улардан 100 фоиз давлат иштирокида тузилмалар яратилганлигини алоҳида таъкидлаш мумкин. Янгиликларни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва уларни инновацияларга айланишига бозорда фаолият юритаётган давлат ва хусусий венчур ташкилотлар (компаниялар, жамғармалар) ёрдам беради. Одатда венчур ташкилотлар тайёр маҳсулотни сотишга яқин бўлган босқичда ва юқори потенциал фойдага эга бўлган ишланмаларни молиялаштиришга тайёр бўладилар (бунда улар ташкил этилган ишлаб чиқариш корхоналаридаги акцияларнинг 51 фоизига эгалик қилишга интиладилар).

Венчур ва банк томонидан молиялаштиришни жалб қилишдаги қийинчиликлар туфайли инновацион лойиҳаларнинг катта қисми давлат инвестиция дастурлари ва жамғармалари, масалан, кичик инновациялар ва кичик инновацион корхоналарни ривожланишини қўллаб-қувватлаш Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузурида Ёшлар академиясининг иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш Жамғармаси, Инновацион ривожланиш ва новаторлик ғояларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси, шунингдек олий таълим муассасалари тузилмасидаги инновацион жамғармалар томонидан молиялаштирилади.

Агар олий таълим муассасаларида ташкил этилган КИҚдаги инновацияларни тижоратлаштириш учун инвестиция ресурсларини жалб қилишни кўриб чиқадиган бўлсак, инновацион фаолиятнинг деярли ҳар бир босқичида тижоратлаштириш амалиёти кўп вариантларга таяниши мумкин, ўз ресурсларидан (молиявий, моддий ва интеллектуал) фойдаланиш ҳам шулар жумласидандир.

Кичик инновацион корхоналарда инновацияларни тижоратлаштириш усуллариининг самарадорлигини баҳолаш мезонларини тўғри белгилаш учун қуйидаги тенденцияларни ҳисобга олиш лозим:

1) инновацияларни яратиш жараёнига инвестицияларни жалб қилишнинг турли хил шарт-шароитларида инновацияларни тижоратлаштириш кафолатларини бериш имконияти;

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, инновацияларни кичик инновацион корхона томонидан тижоратлаштиришдан олдин, инновацияларни потенциал эгалари бўлиши мумкин бўлган томондан аванс шаклида опцион тўловларини олиш ҳам мумкин.

2) интеллектуал кадриятларнинг яратилиши, уларни нафақат маълум янгиликни тижоратлаштиришда, балки улардан кейинчалик илмий (ёки илмий-техник) заҳира сифатида фойдаланиш ҳам мумкин;

3) йўқотилган фойданинг мавжудлиги, уни кичик инновацион корхона ўзининг ҳаётий циклининг кейинги босқичларида инновацияга бўлган ҳуқуқни сақлаб қолганида олса бўладиган фойдага нисбатан айтилади;

4) кичик инновацион корхона ходимлари инновациялар бошқа мулкдорга (вақтинча ёки доимий равишда) ўтганда активларининг бир қисмини йўқотиш эҳтимоли. Шу билан бирга, янги мулкдорга ўтган инновациялар тўғрисидаги ахборот ресурсларининг бир қисми ташкилотда инсон салоҳиятини қайта тикланиши билан боғлиқ ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, шундай инновацион инфратузилмани яратиш керакки, инновацияларни тижоратлаштириш ягона миллий технологияси вазирликлар ва идораларни, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясини, илмий марказларни, илмий-тадқиқот институтларини, эксперт ташкилотларни, хусусий бизнесни бирлаштирадиган унинг бир қисмига айланиши зарур ва у иқтисодий ўсишнинг асоси бўлмиш жамиятнинг интеллектуал даражасини ошириш бўйича янги миллий лойиҳанинг асосига айланиши лозим.

Адабиётлар

1. Отажонов Ш.И. “Инновация фаолияти инфратузилмасини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари самарадорлигини ошириш” Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси. Тошкент. 2018 й. 47 б.

2. Ильина С.А. “Совершенствование организационно-экономического механизма коммерциализации инноваций на малых и средних предприятиях” Диссертация. – М.: 2016 й. 4 б.

3. Жаҳонгиров И.Ж. “Миллий иқтисодиётни инновацион-инвестицион ривожлантириш асосида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш” Афтореферат. –Т.: 2019 й. 8 б.

4. Нурматова М.И. “Ўзбекистон иқтисодиётини инновацион ривожлантириш асослари ва уни янада такомиллаштириш йўналишлари” Диссертация. Фарғона 2017 й. 33 б.

5. <http://www.businesspress.ru/>

6. Новикова Е.Н. “Развитие инфраструктуры коммерциализации результатов инновационной деятельности” Автореферат. 2015.